

MAKTABGACHA YOSHDAGI ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARGA TA'LIM – TARBIYA BERISH

Aralova Iroda Meliqo`zi qizi

JDPU maxsus pedagogika kafedrası o`qituvchisi

Ashirboyev Anvar

JDPU Pedagogika –psixologiya fakulteti Maxsus pedagogika (logopediy)yo`nalishi 2-bosqich magestri

Annotatsiya: *Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq o`stirishdagi ayrim muammo va eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalardagi kamchiliklar chiroyli qilib yoritilgan. Oilada ota – onaning farzandtarbiyasi bilan birga bola bilan qanday gaplashish, unga ertaklar aytib berishi hamda tarbiyachilarni mohirona faoliyatiga oydinlik kiritib berilgan. Oilada va bog`chada nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarga tavsiya va takliflar berilgan.*

Kalit so`zlar: *Suyrdopedagogika, jarayon, fan, nutq, oila, nuqson, talaffuz, ong, aql, ta'lim – tarbiya.*

Maxsus pedagogika tarmog'i – surdopedagogika (lot. «surdus»-karlik), eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar va katta kishilarning rivojlanishi, ularga ta'limtarbiya berish qonuniyatlarini o'rganuvchi fan (maxsus pedagogika tarmog'i). Eshitishda nuqsoni bo'lgan ilk va maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning rivojlanishi, ularga ta'lim-tarbiya berish jarayonlari va qonuniyatlari – maktabgacha surdopedagogika fanining predmeti hisoblanadi. Maktabgacha davr eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaning rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir, zero korreksionpedagogik tadbirlarning barvaqt boshlanishi bola o'sishidagi kamchiliklarining oldini olishga, shuningdek, ijtimoiy faol, har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalashga yordam beradi. Maktabgacha surdopedagogikaning alohida fan sifatida o'rganilishi, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning yosh davrlariga xos jismoniy, psixik va fiziologik xususiyatlarning mavjudligi, bolalar turmushini tashkil etish va qulay ta'lim-tarbiya shart-sharoitlarini yaratishda ushbu omillarni hisobga olish zarurligi bilan belgilanadi. Eshtishda nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlari va imkoniyatlari, ularga ilk davrdan boshlab korreksion-pedagogik yordam ko'rsatish zaruratidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Eshitish qobiliyatining pasayishi bolaning umumiy va psixik rivojlanishiga, eng asosiysi nutqining shakllanishiga “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnali salbiy ta'sir ko'rsatadi. Eshitmaydigan va zaif eshituvchi bola maxsus o'rgatib borilmasa, u gapira olmaydi, atrofdagilar bilan muomalada esa chegaralangan miqdordagi imo-ishoralardan foydalanadi. Bolalar kundalik hayotida kattalarga taqlid qilgan holda oddiy amaliy faoliyat turlarini bajara oladilar, turli buyumlarning funksional vazifalarini o'zlashtiradilar va ulardan to'g'ri foydalanadilar, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish malakasini egallab oladilar. Bunday bolalarga maxsus ta'lim berish shart-

sharoitlari yaratilmagan holda, ular o'zgaralar nutqini idrok eta olmasligi oqibatida sensor va aqliy rivojlanishi so'zlashuv nutqning ta'sirisiz kechadi. Shunday qilib, eshitish qobiliyatining pasayishi va nutqiy rivojlanishning buzilishi oqibatida bolaning rivojlanishi to'xtamas-da, ancha cheklanib qoladi. Demak, bolalarning risoladagidek rivojlanishi uchun, me'yorda eshitadigan bolalardan-da ko'proq maxsus ta'lim-tarbiya sharoitlarini yaratish talab etiladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ilk yoshdan boshlab maxsus ta'lim-tarbiya berilgan holda, ularning umumiy rivojlanishidagi orqada qolishning oldini olish, mavjud nuqsonlarni korreksiyalash va ularning har tomonlama kamol topishini ta'minlash mumkin bo'ladi. Pedagogikada tarbiya qonuniyatlari to'g'risidagi fan sifatida hodisalarning keng doirasi qamrab olinadi va turli sharoitda ta'lim-tarbiyani tashkil etish masalalari ishlab chiqiladi. Maktabgacha surdopedagogika fani pedagogika fanining umumiy qonuniyatlariga asoslangan holda rivojlanadi. Maktabga surdopedagogikaning ilmiy-metodologik negizini falsafa tashkil etadi, zero, falsafa tarbiyaning maqsad va vazifalarini o'rganish metodologiyasini belgilaydi, tarbiya masalasiga ilmiy asoslangan holda yondashish imkoniyatini beradi. Ma'lumot va ta'lim nazariyasi bo'lgan didaktika surdopedagogika fanlari tizimiga kiradi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish mohiyati, qonuniyatlari, tamoyillari va istiqbollarni o'rganish didaktikaning vazifasiga kiradi. Shu asosda ta'limning maqsadi, mazmuni, prinsiplari, metodlari, tashkiliy shakllari va vositalari ishlab chiqiladi. Surdopedagogika fani didaktik masalalarni ishlab chiqishda, masalan, axloqiy tarbiya masalalarini o'rganishda, estetik tarbiyaning maqsadi, yo'llari va usullarini belgilashda etika faniga asoslanadi. Maktabgacha surdopedagogika fani umumiy, maktabgacha va maxsus psixologiya fanlari bilan bevosita bog'liqdir. Psixologiya, insonning psixik rivojlanish qonuniyatlarini filogenez va ontogenezda o'rganuvchi fan sifatida, insonning rivojlanishi, tarbiyalanishi va atrofmuhit bilan o'zaro munosabatlari chog'ida shakllanadigan psixik jarayonlar (idrok, sezgi, tafakkur, xotira, tasavvur, his-tuyg'u, iroda va hokazo)ni o'rganadi. Surdopedagogika ulardan foydalanib, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ta'limining mazmuni va metodlarini ishlab chiqadi. Maktabgacha surdopedagogika fanida psixologlar L.S.Vigotskiy, I.M.Solovev, T.V.Rozanovalarning, ilmiy nazariyalariga ko'ra psixik va jismoniy rivojlanishidagi "Talqin va tadqiqotlar" ilmiy-uslubiy jurnali kamchilik bolaning jismoniy va psixik rivojlanishining buzilishiga olib kelsa, bunday bola anomal deb hisoblanadi. Eshitishning pasayishi bolaning nutqiy rivojlanishiga salbiy ta'sir etadi: nutqning muloqot qilish, idrok etish, fikrlash, bilish faoliyatini rivojlantirish vositasi sifatida rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Ta'lim muassasasida pedagogik jarayonni to'g'ri tashkillashtirish, eshitishning pasayishi bilan bog'liq umumiy va xususiy jihatlarni tushunish uchun maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlarini bilmoq zarur. Zaif eshituvchini tekshirish jarayonida eshituvchidan foydalangan holda nutqni idrok etish imkoniyatlari aniqlanadi. Zaif eshituvchining birinchi darajasida, eshituvning pasayishi 50 db dan oshmaganda, bola 1-2 metrdan uzoq masofada gaplashish balandligidagi nutqni aniq qabul qila

olgan sababli, nutqiy muomalaga kirisha oladi. Zaif eshituvchining ikkinchi darajasida, ya'ni eshituv 50–70 dbgacha pasayganda, so'zlashuv, nutq 1 metr dan uzoq bo'lmagan masofadan qabul qilinganligi sababli, nutqiy muomala qiyinlashadi. Zaif eshituvchining 3-darajasida, ya'ni eshituvning pasayishi 70 db dan ortganda, nutqiy muloqot buziladi, sababi, gaplashish balanligidagi so'zlashuv nutq quloq yonida ham noaniq idrok etiladi. Ma'lumki, eshituv holati 15-20 db ga pasayishi bilan, nutqni egallashda qiyinchiliklar vujudga keladi. L.V.Neyman ushbu holatni «normal eshituvchi va zaif eshituvchining chegara holati» deb hisoblaydi. L.V.Neyman tasnifiga ko'ra zaif eshituvchi va karlik o'rtasidagi shartli chegara 85 db doirasida bo'ladi. Eshituv holatining pasayishi karlik darajasida bo'lgan holda, nutqni mustaqil ravishda (tabiiy) o'rganish imkoniyati bo'lmaydi. Idrok etilayotgan tovushlar chastotasining doirasiga qarab 4 guruhdagi kar bolalar farqlanadi: 1-guruh – eng past chastotali tovushlarni idrok etadigan bolalar (125-250 Gs). 2-guruh – 500 Gs gacha bo'lgan chastotalarni idrok etadigan bolalar. 3-guruh – 1000 Gs gacha bo'lgan chastotalarni idrok etadigan bolalar. 4-guruh – keng diapazondagi chastotalarni, ya'ni 2000 Gs va undan balandroq tovushni idrok etadigan bolalar. Eshitish qoldiqlari minimal bo'lgan (1-2 guruhdagi) kar bolalar yaqin masofadan qattiq tovushlarni (baqiriq, parovoz qichqirig'i, nog'ora ovozi) idrok etishga qodir bo'ladilar. 3-4 guruhdagi kar bolalarning eshitish qoldiqlari sezilarliroq bo'ladi, shu sababli ular kichik masofadan turli chastotalar ovozlari (turli musiqa asboblari va o'yinchoqlar, hayvonlarning qattiq hayqirishi, ayrim maishiy tovushlar: qo'ng'iroq, telefonning jiringlashi)ni idrok etib, farqlay oladilar. 3-4 - guruh kar bolalar tanish bo'lgan bir nechta so'z yoki bo'g'inlarni farqlay oladilar. Shunday qilib, barcha kar bolalar turli miqdordagi eshitish qoldiqlariga ega bo'ladilar. Maxsus eshitish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar borliqidagi tovushlarni bilishga xizmat qiladi hamda og'zaki nutqni rivojlantirishga “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnali №15 49 yordam beradi. Hozirgi kunda tibbiyot muassasalarida eshituv holatini baholashda Xalqaro tasnif ko'rsatkichlaridan foydalaniladi. Ushbu tasnifga ko'ra eshituvning o'rtacha pasayishi 500, 1000, 2000 Gs chastotalarda aniqlanadi. Zaif eshituvning 1-darajasi – eshituvning pasayishi 40 db dan oshmaydi. Zaif eshituvning 2-darajasi – eshituvning pasayishi 40 db dan 55 db gacha bo'ladi. Zaif eshituvning 3-darajasi – eshituvning pasayishi 55 db dan 70 db gacha bo'ladi. Zaif eshituvchilikning 4-darajasi – eshituvning pasayishi 70 db dan 90 dbgacha bo'lishi bilan ifodalanadi. Eshituvning pasayishi 90 dbdan o'tib ketsa, bunday holat «karlik» deb tafsiflanadi. Eshitish qobiliyati buzilgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi tizimini yaratishda, bolalarni saralash mezonlarini belgilashda, differensial ta'limni yaratishda, samarali ta'lim-tarbiya usullarini tanlashda R.M.Boskis (1963y) klassifikatsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. L.S.Vigotskiyning bola psixikasining rivojlanishidagi birlamchi va ikkilamchi defektlar to'g'risidagi nazariyasiga asoslanib, R.M.Boskis, eshitishdagi nuqsonlarni farqlash bo'yicha pedagogik tasniflash mezonlarini ishlab shiqdi. 1. Bola eshituv analizatorining buzilishi, kattalarning xuddi shunday buzilishidan keskin farq qiladi.

Katta kishilarning eshitishi pasaygan holda eshituv yordamidagi nutqiy muloqot buziladi. Ilk davrda eshituvning pasayishi, bolalarning psixik rivojlanishiga ta'sir etadi, rivojlanishidagi ikkilamchi nuqsonlarini keltirib chiqaradi. 2. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaning rivojlanishini to'g'ri tushunish uchun, ular tomonidan mustaqil ravishda nutqni egallash imkoniyatlarini hisobga olish muhimdir. Eshituv qobiliyatining cheklanishi nutqning egallanishiga va to'laqonli nutqiy muloqotga to'sqinlik qiladi. Og'zaki nutqning orqada qolishi yoki umuman yo'qligi, yozma nutqning egallanishiga, o'qiyotgan narsalarni tushunishiga, o'z fikrini yozma bayon etishiga, turli sohalardan bilim egallashiga yo'l bermaydi. 3. Eshituv holati va nutq o'zaro bog'liqdir. Bir tomondan, eshituvning pasayishi nutqning tabiiy ravishda o'sishiga to'sqinlik qiladi; ikkinchi tomondan eshitish qobiliyatining to'laqonli ishlatilishi bolaning nutqiy saviyasiga bog'liqdir. Nutq qanchalik yaxshi rivojlangan bo'lsa, eshituv qobiliyatidan foydalanish imkoniyatlari shunchalik kengayadi. 4. Eshituv qobiliyati buzilgan bolalar eshituvning pasayishi va nutqiy saviyasiga ko'ra xilma-xil bo'ladilar. Nutqning turli saviyada bo'lishi quyidagi omillarga bog'liqdir: a) eshitishning pasayish darajasiga; b) nuqsonning paydo bo'lishiga; v) eshituv nuqsonining paydo bo'lishidan keyingi pedagogik shart-sharoitlarga; g) bolaning alohida xususiyatlariga. Ko'rsatilgan omillarning har biri bolaning nutqini baholashda muhim ahamiyatga ega. Eshitish qobiliyati qanchalik ko'p shikastlansa, nutqqa shunchalik "Talqin va tadqiqotlar" ilmiy-uslubiy jurnali №15 50 ko'p zarar tegadi. Eshitish qobiliyati og'ir darajada pasaygan holda maxsus o'qitishsiz umuman rivojlanmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim to'g'risidagi Nizom.
2. Asqarxo'jayeva M. Bog'chalarda o'zbek tilini o'rganish. Bolalar bog'chalari tarbiyachilari uchun metodik qo'llanma.
3. Z.Irohimova, M.G'aybullayeva. bolalar bog'chalari uchun dasturlar. Tevarak – atrof bilan tanishtirish, nutq o'stirish, badiiy adabiyot.
4. D.R.Babayeva. Nutq o'stirish metodikasi.
5. Olimov X.O., U.X.Olimov Psixiatriya klinikasining muqaddimasi Toshkent, 1997.
6. Korkina M.B., Tsivilko M.A., Marilov V.V., Kareeva M.A. Praktikum po psixiatri. Moskva, 1986